

A szegénység szabadsága

Balogh Judit

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BTK TTI

ORCID: 0000-0003-4175-635X

Théma21 · I. évfolyam, 1. szám (2026) · 16–20.

Megjelent: 2026. június 7.

Licenc: CC BY 4.0

Absztrakt. Az egyháztörténet során újra és újra megfigyelhető, hogy a válságos időszakok a keresztyénség olyan mélységeit hozzák felszínre, amelyek a stabilitás korszakában rejtve maradnak. A tanulmány ezt a mintázatot követi végig a magyar reformáció történetében: hogyan formálták az egyház életét a történelmi kataklizmák, az anyagi kiszolgáltatottság és a politikai hatalomhoz fűződő viszony változásai. A mohácsi katasztrófát követő évtizedekben a reformált egyházakat a gondviselésbe vetett radikális bizalom és a patrónusoktól való függetlenség jellemezte, ám az intézményesülés előrehaladtával ez megváltozott, és az egyház prófétai hangja elhalkult. Úgy tűnik tehát, hogy az anyagi erőforrások és a spirituális hitelesség viszonya nem mellékes kérdés, hanem visszatérő teológiai és történelmi feszültség, amely mindmáig képes megnyitni vagy bezárni a prófétai szabadság tereit az egyház életében.

Kulcsszavak: szegénység; integritás; függőség; hatalom; reformáció

Hatalom, függőség és integritás az egyháztörténetben

Az egyháztörténetben újra és újra felismerhető egy sajátos mintázat: a nagy történelmi kataklizmák és társadalmi traumák idején a keresztyénség olyan mélységeit tudta megmutatni, amelyek békésebb korszakokban kevésbé váltak láthatóvá. Ezek a pillanatok sokszor együtt jártak a szociális érzékenység felerősödésével és az anyagi javaktól való tudatos tartózkodással. A Római Birodalom bukásával például párhuzamosan bontakozott ki a szerzetesség: előbb a különböző remeteségek, később a kolostori közösségek formájában, amelyek egyik fogadalmuként a szegénységet tűzték zászlajukra.

Éppen a krisztusi szegénység középpontba állításának köszönhető remete Szent Antal¹ és Pál² népszerűsége, akik Krisztusért odahagyták gazdagságukat.

A 10. századra Európa bizonyos területei először voltak képesek a gazdasági fejlődés útjára lépni, de ezzel együtt váltak világossá a korábban nem látott vagyoni különbségek és a katolikus egyház mint intézmény egyre növekvő gazdagsága is. A konjunktúrával szinte egyszerre megjelenő társadalmi válság idején lépett színre a valdens mozgalom³ és nem sokkal később Assisi Szent Ferenc és az Isten szegényeinek mozgalma.⁴

A sajátos dinamika azt mutatja, hogy az egyre teljesebbé váló egyházi intézményesülés ugyan megnehezíti az intézmény önkorrekcióját, de történeti földindulások sokszor a megszilárdult intézményi kereteket is képesek fellazítani, még ha általában csak rövid időre is.⁵ A középkorban gyakran azt látjuk, hogy ilyen válságok idején a keresztyének egy része hajlamos volt a radikális végpontok irányába gravitálni. Ilyenkor ugyanis gyakran a teljes szegénység vagy vagyontalanság vált eszménnyé – gondoljunk csak Szent Ferenc regulájára. Az alapító halála után azonban a rend többek között éppen a szegénység radikális értelmezésével kapcsolatos viták miatt szakadt szét.

A reformáció egészen különleges pillanatban érte a magyarságot, és bizonyosan nem véletlen, hogy szó szerint végigsöpört az országon. Bátran mondhatjuk, hogy gyorsabban és gördülékenyebben, mint Európa más tájain.⁶ Az indok éppen az előbb említett, tehát hogy a magyarságot egzisztenciális krízishelyzetben érték az új eszmék. Az oszmán hódítás fenyegetése, majd a mohácsi vereség traumája önmagában is megrengette a társadalmat, amit csak betetőzött az 1541-es év, Buda török kézre kerülése és az ország három részre szakadása. A hódoltsági területeken – a Dél-Dunántúlon, Tolna és Baranya vidékén, valamint az Alföld nagy részén – az egyház korábbi struktúrái legalább részben felszámolódtak, a szerzetes közösségek többnyire elmenekültek.

A különböző hadak által sűrűn járt területek népe az egzisztenciális félelmei között nagy nyitottsággal reagált a vándorprédikátorok missziójára, amit Isten vigasztalásaként éltek meg. Az itt működő vándorprédikátorok személyéhez, különösen Dévai

¹VANYÓ László: Ókeresztény írók lexikona. Sajtó alá rend. és a bibliográfiát összeáll. PERENDY László. Budapest: Szent István Társulat. 2004. 29–30.

²GYÉRESSY Ágoston: Remete Szent Pál misztikája. In: A fehér barát. 1948.1. 4–5.

³Gabriel AUDISIO: The Waldensian dissent: persecution and survival c. 1170-c. 1570, Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 3. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139163934>

⁴Kenneth Baxter WOLF: St. Francis and His Poverty. In: The Poverty of Riches: St. Francis of Assisi Reconsidered. Oxford University Press. 2003. 19–29. <https://doi.org/10.1093/0195158083.003.0004>

⁵Az intézményi keretek fellazulása természetesen nem csupán a krisztusi szegénység vagy a szociális érzékenység megjelenését hozta magával, de ez is egyike azoknak a jelenségeknek, amik az ilyen periódusok velejárói voltak.

⁶Sokan megjegyezték, hogy a magyar reformáció jóval kevésbé volt véres eseményekkel teli, mint Európa legnagyobb részén.

Bíró Mátyáshoz,⁷ Szegedi Kis Istvánhoz⁸ vagy Sztárai Mihályhoz⁹ számos legendás történet kötődött, népmesei elemekkel. Ezek a minden bizonnyal erősen túltrajzolt történetek jól mutatják a közösség tiszteletét és szeretetét a prédikátorok iránt, akik sokszor az életüket kockáztatva végezték közöttük a szolgálatukat. Közös jellemzőjük volt a gyülekezetalapítás képessége és az anyagiakkal kapcsolatos teljes Istenre hagyatkozás.

Sztárai saját leveléből tudjuk, hogy több mint száz protestáns gyülekezetet hozott létre a hódoltsági területeken. Tanítványa és támogatottja, Szegedi Kis István egész életében ebben a szent anyagi kiszolgáltatottságban élt, csakúgy, mint Dévai Bíró Mátyás. Dévait több magyar főnemes támogatta bizonyos ideig – többek között Nádasdy Tamás nádor, Sárvár ura, vagy Perényi Péter erdélyi vajda, Sárospatak birtokosa, élete végén pedig Drágffy Gáspár, akinek a birtokai elsősorban a Partium területén helyezkedtek el –, mégsem maradt egész életére egy-egy főúr szolgálatában. Ez az integritás mindvégig jellemző volt rá, és környezetére is kisugárzott.

Látjuk tehát, hogy éppen a mohácsi traumát követő krízis évtizedeiben jelent meg a magyar reformáció legszebb arca: a hatalommal vagy hatalmasok anyagi támogatásával szemben az a gondolkodás, amely a Krisztus ügyét helyezte középpontba.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy elutasították volna az anyagi javakat. Azt azonban igen, hogy elveiket, hitüket és az evangéliumi szabadságukat előbbvalónak tartották annál, hogy egy-egy szituációban a földesúrhoz, a kegyúrhoz fűződő hála és a köteles hűség határozza meg szolgálatukat. E hozzáállás persze könnyen helyváltoztatáshoz vezethetett, és a korábbi bőkezű támogató haragját is kiválthatta. Ez az állhatatosság azonban hitelesítette őket az emberek előtt.

Sőt, személyiségük, elkötelezettségük láthatóan hatást gyakorolt a hívekre, akik számos esetben egészen kivételes áldozatokat hoztak. Példa erre Szegedi Kis István esete.¹⁰

A sok helyen megírt történet szerint Szegedi Kis Istvánt azért börtönözték be, mert hazája érdekében a hódoltsági várkapitányoknak kémkedett a török erők mozgásáról. Végül csak váltságdíj fejében szabadulhatott. Ezt a váltságdíjat a református hívek adományából sikerült kifizetni. Miért volt ez fontos? Mert a kialakuló egyház integritását az biztosította, hogy az egzisztenciális függetlenséghez még a szegénység és az anyagi kiszolgáltatottság felvállalása árán is ragaszkodtak.

A 16–18. század folyamán a református egyház mindvégig úgy létezett, hogy nem kapta meg az állam teljes körű támogatását. A Habsburgok által irányított Magyar Királyság területén a 17. század második felétől egyre intenzívebbé vált a rekatolizáció, ami a református gyülekezetek híveitől kivételes áldozatot követelt; ezt sok

⁷BOTTA István: Dévai Mátyás a magyar Luther. Budapest 1990. 63.

⁸SZAKÁLY Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez – Humanizmus és Reformáció. Budapest, 1995. 116–126.

⁹Keveházi László: A kereszt igéjét hirdetni kezdtem Sztárai Mihály élete és szolgálata. Budapest 2005. 173–177.

¹⁰SZAKÁLY Ferenc: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez – Humanizmus és Reformáció. Budapest, 1995. 119–126.

helyen vállalták is. Jászberény lakossága például a 18. század folyamán több ízben kényszerült újra felépíteni a templomát, imaházát.¹¹ Az Erdélyi Fejedelemség uralkodói a 17. század folyamán szinte mind reformátusok voltak, de Erdély nem vált egyfelekezeti állammá. Ezért a fejedelmek nem az állam vezetőiként, hanem a terület legjelentősebb földbirtokosaiként támogatták az egyházat, természetesen jelentős mértékben. A református egyház persze leköteleződött, de még így is számos jelét mutatta az önállóságnak, sőt időnként a fejedelemmel is szembefordult. A fejedelmek mellett az egyre növekvő református elit tagjai is komoly adományokkal támogatták az egyházukat, és ez megerősítette annak viszonylagos függetlenségét.

Ezzel szemben a magyar református egyház a 19. században már azért küzdött, hogy ő váljon a második legnagyobb egyházzá. E célt akkor látta megvalósulni, amikor a protestáns püspökök bejutottak a főrendiházba.¹² E törekvés a református egyházat az uralkodó rendszer egyre elkötelezettebb hívévé tette. Később, a század második felében indult ébredések megint hoztak az érintett területeken némi függetlenséget anyagi és politikai értelemben.¹³

Az egyház egésze mindazonáltal egészen 1948-ig nem lett teljesen függő az államtól vagy a támogatóitól. Éppen ezért nem is alakult ki egységesség, és nem lehetett azonosítani központi véleményeket. A különböző egyházkerületek számos korábbi sajátosságukat, egyedi színüket, sőt az alulról jövő kezdeményezések lehetőségeit is képesek voltak megőrizni, és szinte mindenhol feltűnt a szociális érzékenységre való igény mint a református egyház identitásának fontos része. Ez a képesség a 20. század első évtizedeiben is egyértelműen tetten érhető volt, bár kétségtelenül egyre jobban visszaszorult az egyház egészét tekintve.

A reformáció korának nagyon szép, krisztusi példái után az intézményesülő református egyház apró lépésekben illeszkedett be az állami struktúrába és vált annak jól fésült, illedelmes részévé. A püspökök már megjelenésükben is egyre jobban hasonlítani kezdtek a magyar főnemesség tagjaihoz. Bár a reformátori örökség még meg-megjelent az ifjú teológushallgatók, a vidéki lelkészek és a református kollégiumok világában a krisztusi missziói parancs gyakorlati erejének elvesztése magával hozta a rendszerbe való betagolódást és a prófétai hang halkulását.

Az anyagiakhoz való viszony és az integritás az egyháztörténelem egészét tekintve tehát összefüggésben van egymással, és nemcsak az intézmény, hanem minden egyes hívő esetében is.

Amikor az anyagi függés meghatározóvá válik, könnyű lesz összetéveszteni Isten gondviselését a támogatók jóindulatával. Innen már csak egy lépés az az öncsalás, hogy aki az egyház működését biztosítja, az szükségképpen Isten áldott eszköze. Ez

¹¹PETHŐ László (főszerk): Jászberény története a kezdetektől a reformkorig. Jászberény, 2014. 386.

¹²BALLABÁS Dániel: A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után. In: PAP, József; BALLABÁS, Dániel (szerk.) Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon I. : Parlamenti-
rizmustörténeti tanulmányok Eger, 2020. 219.

¹³NAGY János: A bel misszió és a persely. In: Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1858. 745-751.

pedig óhatatlanul az integritás megszűnéséhez és a prófétai hang elhalkulásához vezet.

Az előbb vázolt folyamat ellenére fontos látnunk, hogy mind a keresztyénség egészét tekintve, mind pedig a magyar református egyházban tetten érhető az anyagi függetlenség iránti igény, az integritás megőrzésének vágya, sőt számos jele is. Amikor tehát az egyház integritásának kérdése felmerül, érdemes a múlt számos pozitív példáját is újra felidézni. Főképpen azért, mert úgy tűnik, hogy a lelki megújulás számos esetben szorosan összekapcsolódott az anyagi javakhoz való viszony ártékelésével és ezáltal a szellemi függetlenség tágabb tereinek megtalálásával is.